

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Filosoofia ja semiootika instituut

Filosoofia osakond

Silver Sepp

MIKS JA KUIDAS ON VABATURUMAJANDUSLIK KAPITALISM

LÄÄNE ÜHISKONNA ÜLDISE MORAALIGA VASTUOLUS?

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Mats Volberg

Tartu 2017

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelistele seisukohtadele ning muudest allikatest pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Silver Sepp
02.05.2017

Luban töö kaitsmisele.

Juhendaja: Mats Volberg
02.05.2017

Sisukord

1.	Sissejuhatus.....	4
2.	Mida pean täpsemalt silmas vabaturumajandusliku kapitalismi all	7
3.	Mida pean täpsemalt silmas üldise moraali all ning miks läheb turumentalteet sellega vastuollu9	
4.	Millistes kohtades ja kuidas eirab vabaturumajanduslik kapitalism üldisi moraalnorme.....	11
4.1	Näiteid asjadest mida raha eest saab osta/müüa, kuid mida ei ole eriti eetiline osta/müüa	11
4.2	Järjekorrad.....	13
4.3	Kuidas eirab ravimitööstus moraali.....	15
4.4	Raha kui motivaator, miski, mis pakub stiimulit millegi tegemiseks.....	18
4.5	Elukindlustuse võtmine ettevõtte töötajate nimel eesmärgiga teenida kasumit.....	19
4.6	Kas orjus või vabatahtlik orjus.....	21
5	Kuidas majanduslik mõtlemine ja turud mõjutavad ja muudavad meie moraalnorme, väärtusi ja moraaliseid hinnanguid	23
5.1	Asjad või teenused, mille ostmine vähendab või rikub selle asja või teenuse väärtust	23
5.2	Ausus ja väärtuste/moraali rikkumine kui kaks peamist vastuväidet turgudele	25
5.3	Kuidas turunormid tõrjuvad ühiskonna normid eemale või muudavad neid	26
6.	Miks on vabaturumajanduslik kapitalism fundamentaalselt üldise moraaliga vastuolus.....	28
7.	Kokkuvõte.....	30
	Kasutatud kirjandus.....	31
	Summary	32

1. Sissejuhatus

Tänapäevaks on kapitalismist saanud meie planeedi domineeriv sotsiaalmajanduslik süsteem. Antud kirjatöös keskendun täpsemalt vabaturumajanduslikule kapitalismile. Vaba turgu on kirjeldatud kui majanduslikku süsteemi, mis minimeerib valitsuse sekkumise ja maksimeerib turu rolli. Vaba turu teooria kohaselt on just ratsionaalsed majandusega tegelevad isikud, tegutsedes lähtudes enda huvidest need, kes kujundavad toodete ja teenuste hinnad kõige efektiivsemalt. Vaba turu teooria kohaselt on valitsuse regulatsioonid, kaubandustõkked ja tööseadused pigem turgu moonutavad või takistavad tegurid. Vaba turg pakub selle pooldajate sõnul kõige rohkem võimalusi nii tootjatele kui tarbijatele, luues rohkem töökohti ja lastes konkurentsil otsustada, millised ettevõtted on edukad ja millised mitte. (Farlex 2009) Vaba turumajandust oma puhtal, ideelisel kujul siiski päris ei esine, kuid selle elemendid esinevad enamikes kapitalistlikes riikides. Valitsuse mõningane sekkumine majandusse erinevate maksude ja tariifide näol on omane enamikele kapitalistlikele riikidele. Kuid otsest valitsuse poolset sekkumist majandusse esineb siiski väga harva. Peale maksude ei mõjuta valitsus toodete hindu, vaid hinnad on kujundatud turu ja tarbijate poolt, sealjuures on valitsuste sekkumine nõudluse ja pakkumise juures minimaalne. Kapitalismi peamiseks omadusteks on konkurents ettevõtete ja nende omanike vahel ning motivatsioon luua kasu. Toodete ja teenuste hindade kujunemine on määratud vaba turu ning pakkumise ja nõudluse poolt. Tänapäeval toimib mitmete riikide, mille üheks heaks näiteks oleks USA, majandus kapitalismi ja vaba turu põhimõtete teatud seguna. Probleem on aga selles, et sealjuures ei ole majanduses moraalil mingit kohta ning majandusteadlane ütleks, et moraal ei mängi turutehingute juures mingit rolli. Siiski on aga turumentaliteet ning turud tunginud sellistesse ühiskonna valdkondadesse, kus need varem puudusid, ning kus puututakse paratamatult moraaliga kokku. Seega arvan, et vabaturumajanduslik kapitalism peaks siiski moraaliküsimustega sellistes valdkondades tegelema. Käesolevas töös uurin lähemalt kuidas ja millistes valdkondades vabaturumajanduslik kapitalism läheb üldise moraaliga vastuollu. Üritan välja selgitada kas ja kuidas sellistele turu põhimõtetele põhinev turumentaliteet eirab inimeste teatud üldisi moraalipõhimõtteid ja eetikanorme ning kuidas see võib meie moraaliga mõjutada ja teatud väärtusi rikkuda.

Stanfordi ülikooli filosoofia professori Debra Satz'i sõnul on turud sotsiaalse ja majandusliku organisatsiooni tähtsateks vormideks. See pakub inimestele, kes on üksteisele täiesti võõrad, võimaluse teha koostööd vabatahtliku vahetuse süsteemis. Läbi turgude on inimestel võimalik teistele teada anda mida nad tahavad, levitada informatsiooni ja tasustada innovatsiooni. Turud on Satz'i sõnul üpris laialt tunnustatud kui seni teadaolev kõige efektiivsem viis tootmise ja distributsiooni organiseerimiseks keerukas majanduses. Tema sõnul levivad turud ja turumentalteet järjest enam erinevatesse riikidesse ning samuti levivad need ka erinevatesse ja uutesse valdkondadesse, kus varem turumentalteet puudus. Ta toob näiteks keskkonnasaaste kui valdkonna, kuhu turumentalteet on tunginud. Satz'i sõnul on paljude jaoks turumentalteet väga heaks „ravimiks“ parandamaks Läänemaailma tülikaid valitsuste bürokraatiaid, ravides ka vaesust ja plaanimajandusega riikide sunniviisilist riigi kontrolli. Samas on tema sõnul turud ja turumentalteet laienenud ka sellistesse valdkondadesse nagu inim-organid, sünnitusabiteenused, seks, relvad, ravimid, narkootikumid jne. Turge sellistesse valdkondadesse vaadeldakse Satz'i sõnul suure osa inimeste poolt kui midagi vastumeelset, tähtsate inimväärtustega vastukäivat. (Satz 2010: 3-4)

Klassikaline majandusteadus järgib üldiselt eelpool kirjeldatud turumentalteeti. Majandusteadlane väidaks, et turud toimivad kõige paremini minimaalse valitsuse sekkumisega ning kus hinna kujundavad inimesed ise pakkumise ja nõudluse suhtes. Tähtsustatakse kõrgelt turu tehinguid ning tehing loetakse edukaks kui tehingus on vähemalt kaks osapoolt kes mõlemad tehingu tingimustega nõustuvad. Selline tehing on hea, kuna selleks, et mõlemad tehinguga nõustuksid, peaksid mõlemad osapooled üldjuhul saama sellest tehingust kasu, seega kogu üldine jõukus suureneks. Sealjuures ei ole majandusteadlase jaoks oluline millist toodet millise hinnaga müüakse, peaaegu on, et mõlemad osapooled oleksid tehinguga rahul ning saaksid sellest kasu. Majandusteaduses on pandud põhirõhk majanduse pidevale kasvule, sealjuures eirates sellise kasvu muid mõjusid ja tagajärgi, mis ei pruugi olla näiteks moraali seisukohalt positiivsed. Majandusteadus ei küsi mida tohiks müüa või mida ei tohiks müüa ning milliseid tehinguid võiks ja milliseid ei võiks teha. Paratamatult puudutab majandus aga selliseid valdkondi, kus selliseid küsimusi peaks küsima.

Peamiseks probleemiks, mida antud töös käsitlen, on asjaolu, et turumentaliit ja turud on tunginud sellistesse elu valdkondadesse, mis on paratamatult seotud moraaliküsimustega, ehk küsimustega, kas mingid turu tehingud on moraalselt õigustatud või mitte ning kas moraal seisukohalt oleks õige mingeid tooteid või teenuseid müüa. Ning kas turumentaliiteeti oleks kindlate probleemide lahendamiseks kõige mõistlikum kasutada. Vabaturumajanduslikus kapitalismis on alati rõhk majanduslikul kasul ja võimalikult suure kasumi teenimisel. Kui mingi ettevõtte ei teeni kasumit, siis on see majanduslikust seisukohast halb ning kui see teenib kasumit, siis on see hea. Sellest tulenevalt tekib olukord, kus püütakse pidevalt teenida võimalikult palju kasumit sealjuures suuresti eirates sellise mentaliteedi mõjusid ühiskonnale ja moraalile ning eetikanormidele. Käesoleva töö teises peatükis annan täpsema ülevaate sellest, mida ma pean silmas vabaturumajandusliku kapitalismi all, kolmandas peatükis kirjeldan lähemalt seda, mida pean silmas üldise moraaliga. Neljandas peatükis näitan millistes kohtades ja kuidas vabaturumajanduslik kapitalism eirab teatud moraalinorme ning toimib seega ebamoraalselt. Toon näiteid sellistest tehingutest või toodetest, mis majanduslikust seisukohast on täiesti sobilikud ja normaalsed, kuid moraalsest seisukohast on need äärmiselt küsitavad. viiendas peatükis näitan kuidas vabaturumajanduslik kapitalism võib mõjutada ning muuta meie moraalinorme ning meie moraalseid hinnanguid. Kuuendas peatükis esitan küsimuse miks on vabaturumajanduslik kapitalism fundamentaalselt üldise moraaliga vastuolus?

2. Mida pean täpsemalt silmas vabaturumajandusliku kapitalismi all

Antud peatükis annan täpsema kirjelduse sellest, mida pean silmas vabaturumajandusliku kapitalismi ja sellest tuleneva turumentalteedi all. Nagu sissejuhatuses mainisin, ei ole tänapäeval vabaturumajandus oma puhtal kujul implementeeritud, kuid selle mõningaid elemente ning turumentalteeti kasutatakse enamikes kapitalistlikes riikides siiski. Kapitalismi peamisteks printsiipideks on eraomandi olemasolu, kauplemisvabadus, omavahel konkurentsile olevad turud ja võimalikult vähene valitsuse sekkumine. Kuna kapitalistlikus majanduses on valdav osa eraomand, siis see tähendab, et tootmist ja kauplemist kontrollivad individuaalsed inimesed, mitte valitsus. Kapitalistlikus majanduses on inimestel vabadus kaubelda ehk osta või müüa tooteid. Samuti on inimestel põhimõtteliselt õigus mingite toodete või teenuste ostmisest või müümisest keelduda, kui arvavad, et selle tegemine pole nende jaoks kasulik. Praktikas aga pole kapitalismi puhul alati asjad nii lihtsad. Eluks vajalike toodete ostmisest ei saa keelduda ning mõnes olukorras müüvad inimesed asju, mida nad muidu ei müüks. Sellistest probleemsetest olukordadest, mis puudutavad kapitalistliku süsteemi raames inimeste ärakasutamist ning muid üldise hinnangu kohaselt ebamoraalseid nähtusi ja tegevusi, puudutan lähemalt käesoleva töö järgnevatel peatükkidel.

Veel üheks kapitalismi tunnuseks on turgude ja firmade vaheline konkurents. Selline konkurents on aga positiivne pigem tarbija ehk ostja, kui toote looja ja müüa jaoks, kuna konkurents langetab toodete või teenuste hinda. Kui üks firma üritab oma toodet müüa ning samas regioonis müüb keegi teine sama toodet, kuid veidike väiksema hinnaga, siis on väiksema hinnaga müüjal konkurentsile eelis, kuna väiksema hinnaga toote järele on suurem nõudlus. See on aga probleemiks esimesele firmale ning oma olukorra parandamiseks peab esimene firma kas oma toote hinda alandama või teise firma ära ostma, või mingil muul viisil selle teise firma üle edu saavutama. Siit aga tekib jällegi rida erinevaid probleeme. Firmad võivad konkurentsile püsimiseks kasutada ebaeetilisi võtteid. Üheks selliseks näiteks on megakorporatsioon nimega SCI, mis tegeleb peamiselt matusebüroodega. SCI teenib üle 16 miljardi USA dollari aastas ning selle koosseisus on umbkaudu 25 000 peamiselt väikseid kohalikke matusebüroosid. SCI on süstemaatiliselt ostnud väiksemaid matusebüroosid erinevatest linnadest ning jätnud alles nende eelnevad nimed. Seeläbi on nad suutnud efektiivselt luua illusiooni, et need väikesed kohalikud matusebürood, mida eelnevalt omasid kohalikud pered, toimivad endistviisi edasi, kuid tegelikult kuuluvad need ühele

korporatsioonile. Seega, kuigi üheks vabaturumajandusliku kapitalismi positiivseks küljeks loetakse konkurentsi olemasolu, on siiski suurematel korporatsioonidel võimalik seda konkurentsi oma kasuks oluliselt vähendada, luues mõnes regioonis sisuliselt monopoli. Ning fakt, et SCI on loonud omale matusebüroode monopoli kindlates regioonides ning põhimõtteliselt üritab sellise monopoli olemasolu üldsuse eest varjata, viitab juba iseenesest sellele, et sellises tegevuses on võimalik näha midagi ebaeetilist. Nende matusebüroode kliendid võivad arvata, et toetavad nende klientideks olemisega kohalikke pereettevõtteid, kuid tegelikkuses saab sellest kõige enam kasu vaid üks megakorporatsioon. (Barrett 2013)

Kõik see kujundab teatud turumentaliteedi, mille peamiseks väärtusteks on kujunenud pidev majanduslik kasv, kahjumi vältimine ning võimalikult suure kasumi teenimine. Vabaturumajanduslikus kapitalismis tegutsevad ettevõtted just peamiselt sellise mentaliteedi järgi. Kuigi üheks selliseks mentaliteediks on pidev majanduslik kasv, ei ole loogiliselt võttes millegi pidev kasvamine lõputult võimalik. Paratamatult on tootmiseks vajalikud ressursid lõppkokkuvõttes piiratud, mistõttu peab paratamatult majanduslik kasv mingil hetkel pidurduma. Samuti on ka majandusliku kasvu ja tootmise suurenemise puhul pidevaks ja püsivaks probleemiks keskkonna reostus, mille parandamiseks majanduslik kasv ilmselt kasulik ei ole. Turumentaliteedist tingitud ettevõtete pidev tung püsida kasumis ja mitte langeda kahjumisse võib tekitada olukorra, kus paljud muidu ühiskonnale kasulikud teenused jäävad pakkumata või tooted jäävad tootmata, kuna läbi nende ei ole võimalik teenida piisavalt kasumit. Samuti tähendab see, et mingi toote müümine või teenuse pakkumine peab alati olema müüdnud piisavalt kalli hinnaga, et katta selle toote tootmiskulud või teenuse pakkumisega seonduvad kulud, mille tõttu võivad mõne ühiskonnas äärmiselt tähtsa toote või teenuse hind kujuneda liialt kõrgeks, et madalama jõukusega inimesed neid endale lubada saaksid. Nendest kõigist probleemidest toon konkreetseid näiteid järgnevates peatükkides. Nende näidetega üritan näidata kuidas just eelpool kirjeldatud turumentaliteet ning vabaturumajandusliku kapitalismi põhimõtted on teatud kohtades läinud vastuollu peamiselt Läänemaailma üldise moraalitundega ning millistes kohtades võivad, turumentaliteedist tingituna, ettevõtted käituda ebaeetiliselt.

3. Mida pean täpsemalt silmas üldise moraaliga all ning miks läheb turumentalteet sellega vastuollu

Moraalinormide puhul on üheks probleemiks see, et need kipuvad olema suhtelised. Inimesed kujundavad iseenda moraalikoodi ning pole ka välistatud, et mõnes olukorras nad lähevad isegi enda moraalikoodiga vastuollu. Sellegipoolest on võimalik täheldada, jättes praeguse töö raames kõrvale idamaad ja lähis-ida ning keskendudes peamiselt Läänemaadele, teatud üldisi moraalnorme, mida siiski enamasti inimesi järgivad ja pooldavad. Käesolevas peatükis analüüsin täpsemalt millised on need üldised moraalnormid mida vabaturumajanduslik kapitalism ning sellest tulenev turumentalteet negatiivselt mõjutab. Nende toetamiseks olen eelmistes peatükkides toonud välja hulga näiteid. Üldiste moraalnormide leidmisel võib esmalt leida abi inimõigustest, kus moraalsed printsiibid või normid mis kirjeldavad teatud standardeid inimkäitumises, ehk kuidas inimesed peaksid üksteisega käituma ning kuidas nad ei tohiks käituda. Esmaseks põhiliseks inimõiguseks loetakse õigust elule. Kõigil inimestel on õigus elule ning inimeselt elu võtmine on nii moraalselt halb kui ka seadusega keelatud. Minu arvates tuleks aga seda definitsiooni veidike laiendada. Kui inimesel on õigus elada, siis peaks olema kogu ühiskonna kohustus tagada kõigile ühiskonna liikmetele põhilised tingimused ellujäämiseks. Inimeste jaoks, kes sünnivad piirkondades, kus on piiratud ligipääs joogiveele, kus toitu pole küllaldaselt, ning kus puudub piisav juurdepääs vajalikule arstiabile ning ravimitele, ei ole aga õigus elule täielikult tagatud. Vaeste piirkondade probleemide leevendamiseks on küll loodud mitmeid heategevuslikke organisatsioone, kuid nad saavad just ainult teatud määral nende vaeste piirkondade elanike põhivajadusi veidike leevendada. Suures plaanis aitab selliste heategevuslike organisatsioonide tegevus vaesuse ja sellega kaasnevate probleemide leevendamisel kaasa võrdlemisi vähe. Väidaksin, et vaesuse peamiseks põhjustajaks on vabaturumajanduslik kapitalism ise. Probleemiks on saadaval olevate ressursside ebavõrdne jaotus ning rikkuse koondumine. Kapitalistlikus süsteemis saavad rikkad üha rikkamaks, samas kui vaesuses elavatele inimestele on jäetud vähe võimalusi oma olukorra parandamiseks. Suuri ressursse omavate megakorporatsioonide jaoks ei oleks kasulik vaesuses elavate piirkondade ülesehitamine kuna see tooks kaasa hulganisti kahjumit. Samas on selliste ettevõtete jaoks kasulik, et on olemas vaeseid piirkondi, kuna seal elavad inimesed on väiksema raha eest nõus tööd tegema, seega on vaesuses elavad inimesed firmade jaoks hoopis pigem kasulikud. Näen vaesuses elavatele inimestele töö eest vähema palga maksmises midagi äärmiselt ebaetilist. Sisuliselt kasutavad need teatud ettevõtted

Miks ja kuidas on vabaturumajanduslik kapitalism Lääne ühiskonna üldise moraaliga vastuolus?

vaesuses elavate inimeste täbarat olukorda ära selleks, et ise teenida võimalikult head kasumit. 2016. aasta statistika kohaselt leiti, et 62 maailma rikkaimad miljardäri olid sama jõukad kui umbes pool kogu maailma inimesi (maailma vaesem pool). 2017. aasta jaanuari keskel läbiviidud uurimusega jõuti aga järeldusele, et nüüdseks on kõigest 8 maailma rikkaimat inimest oma rikkuselt võrdsed poole maailma inimeste rikkusega. Muutus tulenes peamiselt sellest, et varasem statistika ei pidanud paika ning, et maailma vaeseimad inimesed olid veel vaesemad kui varem arvati. (theguardian 16. Jan. 2017) Seega võiks järeldada, et peamiseks probleemiks, miks maailmas on võimalik täheldada nii suurt vaesust, ei ole mitte resursside puudus või inimeste laiskus või mõni muu põhjendus, vaid peamiselt rikkuse ja resursside äärmiselt ebavõrdne jaotus. Maailma vaesemates piirkondades puuduvad inimestel tihtipeale võimalused kuidagi vaesusest välja tulla samas kui juba eelnevalt rikastel inimestel tekib üha rohkem võimalusi oma rikkust suurendada

4. Millistes valdkondades ja kuidas eirab vabaturumajanduslik kapitalism üldisi moraalinorme

Peamine põhjus, miks vabaturumajanduslik kapitalism mingites teatud valdkondades üldisi moraalinorme võib eirata on see, et majanduslikust seisukohast ei oma moraal mingisugust rolli, kuna see ei ole kasumi teenimise ja kasvu suurendamise puhul oluline. Majandusteadus eeldab, et asjad mida ei tohiks osta/müüa ning tehingud mida ei tohiks teha, on kontrollitud seaduste poolt. Näiteks ei tohi lastele narkootikumide müüa mitte selle pärast, et see on ebamoraalne, vaid selle pärast, et see on seadustega keelatud. Siiski ei taga seadused seda, et miski oleks moraalselt õigustatud ning seega ei oleks ebamoraalne. Seoses sellega ei saa seadused inimesi kaitsta turumentaaliteedist tingitud ebamoraalsete äripraktikate eest. Samuti on asju, mida on seaduse silmis täiesti lubatud osta või müüa, kuid mida võib olla äärmiselt ebamoraalne osta või müüa. Antud töös keskendun just toodetele ja tehingutele, mis ei ole seadusega keelatud, kuid võib olla siiski enamuse poolt nähtud kui midagi ebamoraalset. Asjadest, mida ei tohiks saada osta raha eest ning valdkondadest, kus turumentaaliteeti ei tohiks rakendada, on kirjutanud Michael J. Sandel. Järgnevalt toon välja mõned Sandeli näited toodetest või teenustest, mida on seaduse kohaselt lubatud osta või müüa, kuid mis võivad minna vastuollu inimeste moraalitunde ja eetikaga. Kirjutan miks Sandeli kohaselt on turumentaaliteedi tungimine järjekordade ja elukindlustuste valdkonda moraalsest seisukohast probleemne ning kuidas ravimitööstus toimib teatud valdkondades ebamoraalselt. Samuti uurin kuidas raha pakkumisel motivaatorina millegi tegemiseks võib olla just motivatsiooni pakkumisele vastupidine mõju.

4.1 Näiteid asjadest mida raha eest saab osta/müüa, kuid mida ei ole eriti eetiline osta/müüa

Sandel toob oma raamatus „What money can't buy: the moral limits of markets“ välja erinevaid konkreetseid näiteid erinevatest praktikas tehtavatest turu tehingutest, mis käivad vastu inimeste üldise moraalitunnetusega. Näiteks on Sandeli kohaselt võimalik osta Californias, Santa Ana's endale parema vangikongi 82 dollari eest päevas. Sarnaseid tehinguid esineb ka mõnedes teistes vanglates, kus enamasti mitte-vägivaldsetele vangidele pakutakse võimalust osta endale parem majutus. Kuigi vanglas olemine peaks olema karistus mingi seaduse rikkumise eest, on siiski võimalik raha eest seda karistust enda jaoks

Miks ja kuidas on vabaturumajanduslik kapitalism Lääne ühiskonna üldise moraaliga vastuolus?

mugavamaks muuta, mis mingil määral vähendab karistuse mõju. Kui vanglas on võimalik oma olud muuta piisavalt mugavaks, siis tekib küsimus kuidas see erineb pikast puhkusest. Lõuna – Aafrikas on võimalik tappa kindel arv väljasuremisohus musti ninasarvikuid 150 000 dollari eest. Kuigi selle eesmärgiks on anda stiimul rantšode omanikele kasvatada väljasuremisohus olevaid musti ninasarvikuid, et kogu mustade ninasarvikute populatsioon kasvaks. Sellest tulenevad mitmed loomade õiguseid ja loomade väärkohtlemist puudutavad teemad, kuid ilmselt enamus inimesi nõustuksid, et on ebaeetiline tappa looma lihtsalt selleks, et seda looma tappa. 1500 dollari eest on USA's võimalik osta oma arsti isiklik number, mis annab võimaluse leppida kiirelt arstiga kokku vastuvõtu aja ilma järjekorras olemata. See tähendab, et arstid kulutavad rohkem maksvatele patsientidele rohkem aega, mis võib tähendada, et need, kes ei jõua piisavalt maksta, peavad seetõttu veel kauem ootama. Seega on võimalik raha eest endale osta kiirem juurdepääs arstiabile, mida tehakse aga teiste inimeste arvelt, mis tekitab ka arstiabi valdkonnas veidike suurema ebavõrdsuse. Sandeli sõnul on Euroopa Liidul süsinikuheidete turg, mis võimaldab firmadel osta ja müüa õigust saastada keskkonda. Põhimõtteliselt ütleb Euroopa Liit sellega, et keskkonna saastamine on halb, kuid raha eest võib seda siiski teha. (Sandel 2012 3-5)

Sandeli kohaselt on mõnedesse USA parimatesse ülikoolidesse raha eest võimalik sisse saada. Kui tavainimestele on sissepääsu tingimuseks kõvasti üle keskmise õpitulemused, siis on mitte nii hea tulemustega lapsel võimalik siiski sinna kooli sisse saada, kui sellel lapsel on jõukad vanemad. Siinkohal tekib võrdsuse probleem: üks õpilane peab vaeva nägema ja kõvasti õppima, et saada piisavalt häid tulemusi, samas teisel õpilasel piisab ainult rikastest vanematest ja kesistest õpitulemustest. Samuti on ka raha teenimiseks võimalik kasutada küsitavaid meetodeid. Näiteks on võimalik oma kehal mingit pinda reklaamifirmadele välja rentida. Reklaami on võimalik asetada näiteks inimese otsaette või mõne muu koha peale. Näiteks palkas Sandeli kohaselt firma nimega Air New Zealand 30 inimest ning lasi neil pea kiilaks ajada ja seejärel asetati nende inimeste pähe ajutine tätoveering, millel oli kirjutatud „Need a change? Head down to New Zealand“. See mõnes mõttes rikub inimese väärtust, muutes inimese kõndivaks reklaamplakatiks. Inimesed võivad ka olla mõne ravimifirma katsejäresteks mõne uue eksperimentaalse ravimi katsetamisel. Kuna tegemist on eksperimentaalsete ravimitega, on võimalik, et inimestel tekivad ettenägematud kõrvalnähud või sümptomid. Sisuliselt tähendab see, et inimene riskib oma tervisega raha teenimise eesmärgil. (Sandel 2012: 5-8)

4.2 Järjekorrad

Üks parimaid näiteid, kuidas turud ja turumentaliteet on tunginud muudesse elu sfääridesse, nimelt sotsiaalsfääri, on Sandeli sõnul järjekorrad, nimelt järjekordade vältimine või järjekorrast kiiremini edasi saamine, kasutades raha. Sandeli kohaselt on tänapäeval muutunud probleemiks see, et järjekordade puhul on järjest enam hakatud kasutama turupraktikaid ja turumentaliteeti. Kui varem olid just järjekorrad need, mis tegid ükskõik kui erineva rikkusega või staatusega inimesed võrdseks, kuna kõik pidid ühtmoodi järjekordades oma korda ootama, siis nüüd on turumentaliteet ja turupraktikad mitmel pool kasutusel ka järjekordade puhul. Paljud ettevõtted, kus on kasutusel järjekorrad, on hakanud kasutama teenuseid, kus rohkem raha makstes on võimalik eelisjärjekorras olla, või on võimalik kasutada teistsugust järjekorda, mis on mõeldud nimelt rohkem raha maksnud inimeste jaoks. (Sandel 2012: 17)

Näiteks on British Airways lennujaamades võimalik kasutada „Fast Track“ teenust, mis kujutab endast eraldi järjekorda, mida saavad kasutada esimese klassi ja äri-klassi reisijad kuid mitte tavalised reisijad. United Airlinesi lennujaamades on aga ka tavalistel reisijatel võimalik 39 dollari eest osta sissepääs eelisjärjekorras lennukile minekuks ning samuti saab selle eest osta võimaluse minna otse turvakontrolli järjekorra etteotsa. (Sandel 2012: 17 -18)

Samasuguseid teenuseid on hakatud pakkuma ka mõnedes lõbustusparkides. Sandel toob näiteks Universal Studios Hollywoodi lõbustuspargi, kus on võimalik pileti kahekordse hinna eest, ilma järjekorras ootamata, parki sisse saada. Sealjuures täheldab Sandel, et sellist teenust pakutakse pigem diskreetselt ning need, kes järjekorra vältimiseks rohkem maksavad, juhatatakse sisse eraldi väravatest või uuest ning mõnel juhul pakutakse neile järjekorras edasi trügides eskorti. Seega on järjekorras raha eest edasi saamiseks pakutud välje mitmeid lähenemisi. (Sandel 2012: 18)

Sandeli sõnul viitab see sellele, et sellises tegevuses iseendas on juba midagi, mida suur osa inimesi peaksid ebaeetiliseks. Kui inimestele valmistab meelehärmi see, et keegi saab järjekorras ette liikuda ning kui sellist teenust üritatakse seetõttu võimalikult diskreetselt ja varjatult teha, siis võib sellest juba järeldada, et tegemist on inimeste silmis millegi ebaausa või ebaeetilisega. Ning see on ka ebaaus nende inimeste suhtes, kes peavad tavalises järjekorras oma korda ootama. Samuti muudab see ootamise aja tavaliste järjekorras seisjate jaoks veel pikemaks ja nad langevad järjekorras järjest enam taha poole, kuna hilisemad

tulijad, kes rohkem maksavad, saavad järjekorra ette liikuda. See tähendab, et inimeste jaoks, kes ei suuda endale kallimat piletit osta, on järjekorras olemine veel rohkem tülikas, ning pidevalt järjekorras taha poole langemine on justkui maksujõuetuse karistus ning mõnes mõttes ka nende diskrimineerimine. Aeg on justkui miski, mida kõikidel inimestel on võrdselt. Päevas on igapähe jaoks siiski 24 tundi, iseasi kuidas inimene seda aega kasutab. Klassikalised järjekorrad peegeldavad seda arusaama, et aega on kõigil võrdselt, kuna kõik inimesed peavad enam-vähem sama palju aega kulutama järjekorras ootamisele. Kui järjekorda tuleks juurde inimesi samade intervallidega, näiteks tuleb järjekorda iga 2 minuti tagant uus inimene ning järjekorra edasi liikumiseks ühe inimese võrra kuluks 2 minutit peaksid kõik inimesed järjekorras võrdselt sama palju aega veetma. Pakkudes teenust järjekorras vahele astuda, rikub aga sellise aja võrdsena käsitlemise järjekordade puhul. See tähendab, et osa inimesi peavad järjekorras kõvasti rohkem aega veetma kui need inimesed, kes suudavad selle eest maksta. (Sandel 2012: 18-19)

Majandusteadlane väidaks, et on igati normaalne ja aktsepteeritav kui turumentalteeti kasutatakse ka järjekordade puhul, ning et turg järjekordade vältimises või kiirendamises on igati mõistlik. Majandusteadlase jaoks oleksid pikad järjekorrad ebaefektiivsed. Lastes inimestel maksta kiirema teenuse eest ja parandades seega majanduslikku efektiivsust, saavad inimesed ise panna hinna oma ajale. (Sandel 2012: 21) Majandusteadlase loogika oleks, et turg toob alati kauba kõige paremini nendeni, kes seda kaupa kõige rohkem väärtustavad. Et inimene, kes on nõus millegi eest rohkem maksma kui teine, väärtustab seda toodet või teenust rohkem ning tahab seda rohkem kui inimene, kes ei ole selle eest nõus nii palju maksma. Sandeli sõnul ei pea aga selline loogika paika, kuna see, et üks inimene ei ole nõus mingi toote eest sama suurt hinda maksma kui teine, ei pruugi tähendada, et ta seda toodet vähem väärtustab, või vähem tahab, vaid võib tähendada seda, et ta finantsiaalne seis ei ole piisavalt hea, et nii suurt hinda maksta. Inimene, kes maksab rohkem, et mingi toote või teenuse saamiseks järjekorda vältida, ei pruugi seda toodet või teenust kõrgemalt hinnata kui inimene, kes on nõus järjekorras istuma. Inimene, kes maksis et järjekorda vältida, võib lihtsalt olla piisavalt sügavate taskutega, kelle jaoks ei ole palju sellist lisa raha välja käia, kuigi ta tootest või teenusest eriti ei hooligi. Samas inimene, kes on nõus oma aega kulutama pikas järjekorras, võib seda toodet või teenust kõvasti rohkem väärtustada. (Sandel 2012: 30-32)

Sandeli kohaselt on järjekorrad ja turud kaks peamist viisi teenuste ja toodete jagamiseks. Tema sõnul kuuluvad mõlemad neist vastavalt kindlatele teenustele, toodetele või toimingutele. Oleks loogiline, et näiteks lennujaama turvakontrolli saamiseks on järjekord, mitte turg. Ning samuti on loogiline, et kui inimene tahab näiteks müüa oma maja, siis oleks sel juhul kasutusel turg, mitte järjekord. Inimene müüks oma maja suurimale pakkujale, mitte sellele, kes tegi pakkumise esimesena. Sandeli kohaselt on peamine probleem selle juures, et turud ja turumentaliteet on tunginud järjekordade valdkonda ning see, et see eirab täielikult eelnevalt välja kujunenud järjekorraetikat. Järjekorras edasi trügimist nähtakse kui midagi ebamoraalset, midagi, mida pole eetilise teha. Järjekorra eetika võib kokkuvõtta fraasiga „kes ees, see mees“. Järjekorra eetika eirab inimeste privileege, võimu ja sügavaid taskuid. See on miski, mis muudab vähemalt selles konkreetsetes järjekorras inimesed võrdseks, kuna kõik peavad samamoodi oma korda ootama. Turg ja turumentaliteet eirab aga sellist järjekorraetikat täielikult. (Sandel 2012: 39-41)

4.3 Kuidas eirab ravimitööstus moraali

Järgnevalt vaatlen millisel viisil just ravimitööstus eirab moraali ning millistes valdkondades see toimib ebaetiliselt. Ravimitööstuse ülesandeks on ravimeid avastada, välja töötada, toota ja turustada kasutamiseks meditsiinis. Just tänu ravimitööstusele on tehtud suuri arendusi inimkonna üldise tervise ja tervisehoiu parandamiseks. Tänapäeval leidub siiski veel üksikuid haigusi või probleeme, millele ravimitööstus ei suuda pakkuda õiget ravimit. Ravimitööstus on leidnud viise ravimaks selliseid varem surmavaid haiguseid nagu rõuged, lastehalvatus, leetrid, tuberkuloos, teetanus, kollapalavik, malaaria jne. Seega tundub väide, et ravimitööstus on ebamoraalne, esmapilgul väär, kuna see on inimkonna üldise tervise parandamise juures kõvasti kaasa aidanud. Ravimitööstuse ebamoraalsus ei seisne aga selle saavutustes, vaid pigem selles, kuidas ravimitööstus opereerib, ehk ravimitööstusest on võimalik leida hulganisti näiteid ebamoraalsetest äripraktikatest. Samuti järgib ka ravimitööstus suures osas vabaturumajandusliku kapitalismi põhimõtteid, milleks on pideva kasvu ja arengu saavutamine ning iga hinna eest majandusliku kasumi teenimine ning kahjumi vältimine.

Probleemi peamiseks allikaks ongi just see, et lõppkokkuvõttes on ravimitööstus äri, mis järgib turumentaliteeti ning majandusteadust. Sellest lähtuvalt on ka ravimitööstuse peamiseks eesmärgiks mitte inimeste tervise parandamine või haiguste ravimine, vaid läbi selle võimalikult suure kasumi teenimine ning mitte kahjumisse langemine. Uute efektiivsete

ravimite välja töötamine, mis võivad inimesi küll realselt aidata ning võivad olla efektiivsed ravimid mingite tõsiste haiguste raviks, toimub siiski lõppkokkuvõttes kasumi ja tööstuse kasvu eesmärgil. Sellest vaatepunktist vaadatuna ei mõõdeta mitte seda, kui kasulik mingi konkreetne ravim inimeste tervise ja heaolu jaoks on, vaid seda, kui suurt kasumit see suudab sisse tuua. Nagu kõik muud ettevõtted vabaturumajanduslikus kapitalismis, allub ka ravimitööstus nõudluse ja pakkumise reeglitele, mis kujundab ka ravimite hinna. Samuti on seetõttu ravimitööstuse jaoks kasulik ravimite võimalikult suur diversiteet ning see, et inimesed kasutaksid ravimeid võimalikult pika perioodi vältel. Ravimitööstuse jaoks ei ole kasulik kui inimene on terve, vaid on kasulik siis kui inimesel on haiguseid, mille ravimiseks on vajalik võtta mitmeid erinevaid ravimeid võimalikult pika ajaperioodi jooksul. Seega ei ole ravimitööstuse tegelikuks eesmärgiks inimeste terveks ravimine, vaid selliste ravimite müümine, mida inimesed võimalikult palju ostaksid. Nii-siis on kõige parem müüa ravimeid, mis tekitavad inimestel kergesti sõltuvust, et inimesed neid rohkem ostaksid. Sellest räägin lähemalt järgmises lõigus.

2013. aastal USA's läbiviidud uuring leidis, et pea 70 protsenti USA kodanikest kasutavad vähemalt ühte retseptiravimit ning üle poolte kasutavad vähemalt kahte retseptiravimit. Samuti leiti, et enamus sellistest retseptiravimitest olid antibiootikumid, antidepressandid ja opioidsed valuvaigistid. Opioidsed valuvaigistid ja antidepressandid tekitavad suure tõenäosusega inimestel sõltuvust. (CBS News 2013). Faktist, et suurem osa USA rahvastikust kasutavad vähemalt ühte retseptiravimit, ei järeldu veel midagi ebamoraalset juhul, kui inimeste tervisele need tõepoolest kasulikud on. Sel juhul ei teki mingit moraalset probleemi, et ravimifirmad inimeste pealt kasumit teenivad. Probleemsed on aga sellised ravimitööstuse poolt välja töötatud ja turustatud ravimid, mis tekitavad inimestel kergesti sõltuvust ning mida laialdaselt kuritarvitatakse. Kuigi ravimitööstus on teadlik sellest, et neid ravimeid kuritarvitatakse ning, et need tekitavad kergesti sõltuvust, jätkab ravimitööstus nende tootmist ja turustamist, kuna just seetõttu, et need on kergesti sõltuvust tekitavad, toovad need ka ravimitööstusele head kasumit. Peamisteks ravimiteks, mida kuritarvitatakse on opioidsed valuvaigistid. Üks kõige enam kuritarvitatav retseptiravim on Xanax, mida kasutatakse paanikahäirete ja tõsise ärevuse ravimiseks. See on aga kergesti sõltuvust tekitav ning seda kuritarvitatakse selle kiiresti toimiva tuimestava ja lõõgastava mõju tõttu. Sarnase tuimestava mõjuga ravimid on Klonopin ja Valium. Ravim nimega OxyContin on opioid, mis tekitab eufoorilise tuimestava mõju. Sellel on tugev valu vaigistav mõju ning selle mõju on võrreldav ka heroiiniga. Veel üks tugev valuvaigisti on Demerol, mille üheks kõrvalmõjukuks on see, et

selle vastu tekib kehas tihti tolerants, mistõttu on vajalik doosi suurendada. Sellest ravimist loobumisel tekivad ka tugevad sümptomid. Ravimeid nagu Ritalin ja Adderall suurendavad dopamiini taset ajus, mistõttu tekitavad need kergesti sõltuvust. Neid kirjutatakse välja hüperaktiivsuse tähelepanu puudulikkusega haiguse puhul. Näiteks kirjutati USA's 2005. aastal selle haiguse raviks Ritalini, Adderalli ja teisi sarnaseid ravimeid välja üle 29 miljoni korra (Healthline 2011).

Veel üheks suureks probleemiks ravimitööstuses, mis opereerib vabaturumajanduslikus süsteemis, on see, et selle tulemusena tekivad ravimitel kõrged hinnad, mistõttu vaesemad inimesed ei saa endale kallemaid ravimeid lubada ja selle põhjuseks on just see, et ravimitööstuse puhul rakendub esmalt turumentaliteet, kuna ravimitööstuse peamiseks eesmärgiks jääb siiski kasumi teenimine. Kõige tähtsam on see, et mingi ravimi väljatöötamise, kliiniliste katsete, tootmise ja turustamise järel ei tekitaks selle ravimi müümine kahjumit. Kuna uue ravimi väljatöötamisega kaasnevad võrdlemisi suured kulud, peavad ravimifirmad selle raha tagasi teenimiseks ja kasumisse jäämiseks panema uutele ravimitele algselt kõrged hinnad. Ravimifirmadel on ka õigus võtta mõne uue väljatöötatud ravimi kohta patent kuni 20 aastaks, mis sisuliselt annab sellele ravimifirmale selle konkreetse ravimi müümisel monopoli, mis aga tähendab, et see ravimifirma saab panna sellele ravimile põhimõtteliselt ükskõik millise hinna. Seega kujuneb uute ravimite hind peamiselt selle järgi, kui palju neil on vaja teenida, et ravimi välja töötamise kulud katta ja seejärel võimalikult palju kasumit teenida. Üldiselt üritavadki nad selle patendi kehtimise aja jooksul oma kulud tasa teenida. Pärast patendi kehtivuse kadumist on ka teistel firmadel õigus seda ravimit müüa, mistõttu ravimite hinnad ikkagi lõpuks langevad. Kuid see tähendab siiski, et kui näiteks töötatakse välja mingisugune uus ravim mingi konkreetse surmava haiguse ravimiseks, ei pruugi paljud inimesed seda ravimit saada osta. Seega tekib olukord, kus osade ravimite hinnad on ebamõistlikult suured just seetõttu, et ravimifirmad peavad teenima kasumit. Enamus inimesi oleksid ilmselt nõus, et inimese elu päästvast ravist ilma jätmine ainult seetõttu, et ta ei saa seda endale lubada, on ebamoraalne. Samuti on probleemiks see, et ravimifirmadel puudub motivatsioon mingisuguste ravimite väljatöötamiseks, mis oleksid suunatud just inimestele vaesemates piirkondades. Kuna neil ei ole võimalik ravimit kõrge hinna eest osta, siis oleks, lähtudes majanduslikust seisukohast, sellist ravimit mõttetu toota ja turustada, kuna ravimifirmad jääksid sellise ravimi müügiga kahjumisse. Seega jäävad turumajandusliku mentaliteedi tõttu osa inimesi üldse ilma võimalusest soetada neid ravimeid, mis võiksid nende elu päästa või neid aidata. Jällegi oleks inimesele tema enda tervise

parandamise võimaluse mitte pakkumine, kuigi tegelikult oleks see võimalik, põhimõtteliselt ebamoraalne. (Banarjee, Pogge 2010)

4.4 Raha kui motivaator, miski, mis pakub stiimulit millegi tegemiseks

Sandel räägib ka rahast kui motivaatorist, kui millestki, mis pakub inimestele stiimulit millegi sellise tegemiseks, mida ta niisama ilmselt ei teeks. Kuid kedagi midagi tegema panna, mida ta muidu tasuta ei teeks, võiks samastada sundimisega seda teha. Ilmselt leiaksid enamus inimesi, et kellegi sundimine (kas vägivaldselt või muid viise kasutades) on ebamoraalne tegevus. Pakkudes stiimuliks raha millegi tegemiseks ja kui inimene võtab sellise pakkumise vastu, tooksid majandusteadlased välja argumendi, et kui millegi tegemise eest saadakse raha, siis sisuliselt ollakse sellega nõus ja kui mõlemad osapooled saavad sellest ka kasu, pole sellises tehingus midagi ebamoraalset. Kuid just raha on see, mis pakub motivatsiooni nõustumiseks. Kui kedagi muul viisil sundida tegutsema, näiteks teda ähvardades või šantažeerides, siis on just vägivald ja väljapressimine motivatsiooniks, mille tõttu see isik lõpuks nõustub väljapressija nõudmistega. Kui raha pakkumise puhul saab üks osapool kasu just raha näol, siis väljapressimise või vägivallaga ähvardamise puhul saaks see osapool kasu sellest, et lõpetatakse talle füüsiline haiget tegemine või tema šantažeerimine. Suur erinevus nende vahel on peamiselt vaid see, et šantažeerimine ja vägivalla kasutamine motivaatorina on üldiselt ebaseaduslik, kuid raha kasutamine mitte. Kuna rahatehingu puhul on ühel osapoolel ikkagi realselt ka kasud sees, siis šantažeerimise või vägivalla puhul jääb ühe osapoolle jaoks vaid kahju vältimine, võib siiski väita, et ka raha pakkumine motivatsiooniks kindlates olukordades (kuigi samas mõnes teises olukorras see ei pruugi olla ebamoraalne) on ebamoraalne. Järgnevalt toon välja mõned Sandeli näited sellistest ebamoraalsetest tehingutest, kus raha kasutatakse kui stiimulit.

Näiteks North-Carolina ühes heategevuslikus programmis, Sandeli kohaselt, pakutakse narkosõltuvuses naistele 300 dollarit, kui nad lasevad ennast steriliseerida. Antud heategevuse loogika seisneb selles, et narkosõltuvuses naised on niikuinii sõltuvuses ja kui nad jääksid rasedaks, siis nad jätkaksid oma sõltuvust ning laps oleks mingisugusest aimest juba sündides sõltuvuses või mingite muude tervisehädadega. Seega on programmi eesmärgiks just potentsiaalselt sündiva lapse elu päästmine. Heategevuse eestvedaja sõnul kaalub lapse õigus normaalsele elule üle sõltuvuses naise õiguse saada lapsi. Antud heategevus on Sandeli sõnul oma tegevust laiendanud ka Keeniasse, kus AIDS-i haigetele naistele pakutakse võimalust

Miks ja kuidas on vabaturumajanduslik kapitalism Lääne ühiskonna üldise moraaliga vastuolus?

lasta end steriliseerida vaid 40 dollari eest. Kuigi sellise „heategevuse“ eesmärk on üllas, tunduks see paljude jaoks siiski ebamoraalne mitmel erineval põhjusel. Kas on üldse võimalik panna hinda naise võimele saada lapsi. Kuidas on 300 dollarit väärt seda, et naine kaotab igaveseks võime saada lapsi? Narkosõltuvuses naise jaoks võib see tunduda kui väärt võimalus oma narkosõltuvuse jätkamiseks. Ta saab ajutiselt rohkem raha, et oma sõltuvust ülal pidada. Võib aga väita, et olles narkosõltuvuses ei pruugi see isik teha ratsionaalseid ja pikas perspektiivis mõistlikke otsuseid. On võimalik, et ta otsustab mingi hetk oma elus narkosõltuvusest üle saada ning seejärel sooviks saada lapsi. Kuid rumal otsus, mis antud heategevuse poolt rahapakkumisega ahvatlevaks tehti, ei anna talle enam seda võimalust. Rahahädades ja samas narkosõltuvuses naise jaoks võiks võrrelda sellist raha pakkumist tema olukorra ärakasutamisega ehk sundimisega, kuna pakkumine on tema rasketes oludes piisavalt ahvatlev. Seega on võimalik väita, et selline tehing on oma olemuselt ebamoraalne. Turu ja majandusteaduse vaatepunktist on taoline tehing aga täiesti õigustatud ning seaduse silmis on see ka legalne. Kui tehingu mõlemad osapooled sellise tehinguga nõustuvad (isegi kui üks võib olla selleks oma olude tõttu sunnitud või isegi kui tema otsused ei ole selgemõistuslikud) ning mõlemad pooled saavad sellest „kasu“, siis on selline tehing majandusteadlase jaoks igati õigustatud ja normaalne. (Sandel 2012: 44 -47)

4.5 Elukindlustuse võtmine ettevõtte töötajate nimel eesmärgiga teenida kasumit

Veel üheks Sandeli välja toodud näiteks ettevõtete ebamoraalsetest praktikatest vabaturumajanduslikus kapitalismis on fakt, et mõned firmad võtavad raha teenimiseks oma töötajate peale elukindlustuse. Sandel toob välja ühe New Hampshire'i kohtuasja, kus ühe Walmarti töötaja surma järel sai Walmart elukindlustuselt 300 000 dollarit. Walmart oli mehele endale ja ta perele teadmata sõlminud kindlustusfirmaga tema elu peale elukindlustuslepingu. Selgus, et Walmart oli võtnud elukindlustuse sadade tuhandete oma töötajate peale. Turumentaliteedi kohaselt näeb Walmarti firma oma töötajaid teatud investeeringutena. Walmarti jaoks on elukindlustus justkui teatud kompensatsioon uue töötaja väljaõpetamisega kaasnevate kulude katteks. Kuid Walmartil ei ole elukindlustus tehtud mitte ainult kõrgemate ametkohtade töötajatele, kelle väljaõpetamisele kuluks võrdlemisi palju raha, vaid ka tavaliste koristajate, müüjate ja hooldustöötajate peale. Seega paratamatult teenivad nad elukindlustuste pealt märkimisväärset kasumit. (Sandel 2012: 131-132)

Sandeli sõnul oli enne 1980. aastat illegaalne enamikes USA osariikides võtta oma töötajate peale elukindlustused, kuid 1990. aastateks investeerisid suured firmad juba miljoneid oma töötajate elukindlustustesse, mille tagajärjel tekkis multimiljardi-dollariline surmakindlustuste tööstus. Sandel toob välja, et firmad nagu AT&T, Dow Chemical, Nestle USA, Pitney Bowes, Walmart, Walt Disney jmt. kasutavad sellist raha teenimise viisi. Samas ei olnud Sandeli sõnul enamik töölisi teadlikud sellisest firmade poliisist, kuna nende teavitamine polnud kohustuslik. Seega ei olnud neil firmadel töötajate luba seda teha. Samuti jäid surmakindlustused firma nimedele kehtima ka isegi siis, kui tööline oli töölt lahkunud. Mõnes osariigis oli Sandeli sõnul firmadel isegi õigus võtta elukindlustus töötajate naiste ja laste nimele. 2000. aastate alguseks oli USA's kõikidest elukindlustustest 25-30% elukindlustusi võetud just firmade poolt oma töölistele. 2008. aastaks omasid USA pangad üksi 122 miljardi dollari ulatuses potentsiaalset elukindlustuse kasumit. Seega elukindlustus, mille algne eesmärk oli surnu peredele kompensatsiooni maksmine, on nüüdseks muutunud suurte firmade äristrateegiaks. (Sandel 2012: 132-134)

Sellisest äripraktikast arenevad Sandeli sõnul potentsiaalselt välja äärmiselt ebamoraalsed konnotatsioonid. Esiteks võib sellise äritehnika kasutamine firmas kaasa tuua selle firma poolt töökeskkonna turvalisuse pealt kokkuhoidmise. Kui firmal on oma töötajate huku pealt võimalik potentsiaalselt kasu teenida, siis ei ole sellistel firmadel erilist motivatsiooni töökeskkonna turvalisuse peale ülemäära palju raha kulutada. Loomulikult on firmadel kindlad ohutusnõuded ning oleks ebaseaduslik selliseid nõudeid rikkuda ja eesmärgipäraselt oma töötajate surmasi kiirendada. Kuna firmadel puuduks stiimul kulutada töötajate turvalisuse peale rohkem, kui minimaalsed ohutusnõuded nõuavad, siis selline äripraktika pakuks firmadele motivatsiooni oma töötajate surma pigem kiirendada, kui aeglustada. Teiseks on asjaolu, et töötajad ei tea midagi sellest, et nende elu peale on võetud elukindlustus ning samuti ei saa töötaja enda pere sellest enamasti mingisugust kasu. Töötaja võib tunda end firma poolt ärakasutatuna ning samuti justkui vähendades tema elu väärtust andes firmale võimaluse lihtsalt kasumit teenida. Turumentaliteedi ja firmade, kes seda äripraktikat kasutavad, loogika kohaselt ei mõjuta selline elukindlustus kuidagi töötajat ennast, vaid on ainult firma ja kindlustusfirma omavaheline leping, milles töötaja pole osaline. (Sandel 2012: 134-136)

4.6 Kas orjus või vabatahtlik orjus

Tänapäeval on inimesed üldiselt arvamusel, et orjus on täielikult ära kaotatud ning seaduse silmis illegaalseks muudetud. Kuid kas siiski on võimalik väita, et orjus on kuskile kadunud, või oleks pigem õigem väita, et sunniviisiline orjus on suurelt jaolt asendatud vabatahtliku orjusega. Kui me vaatleme miinumpalga eest rasket tööd tegevat inimest ja võrdleme teda 18. sajandil USA's elava orjaga, siis millised on nende erinevused? Orjuse eest pakuti 18. sajandil orjale raske füüsilise töö eest voodikoht, katus pea kohale ning piisavalt toitu, et ta ära elaks. Tänapäeval saab tööline palka, mille eest tal on võimalik endale soetada voodikoht, katus pea kohale ning piisavalt toitu, et ära elada. Suurim erinevus siinkohal on, et tänapäevasele palgatöölisele on jäetud mõningane valiku võimalus millist tööd ta teha tahab ning tal on põhimõtteliselt võimalik tööd vahetada. Samuti on läbi hariduse võimalus saada parem töö. Kuid paljude jaoks on siiski need võimalused äärmiselt piiratud. Vaesuses elavatel inimestel on vähe võimalusi saada paremat töökohta ning peavad siiski tegema rasket füüsilist tööd miinimumpalga eest. Nagu 18. sajandilgi ei koosnenud kogu ühiskond orjadest, vaid osa sellest. Seega ei saaks me siiski väita, et orjus on täielikult kadunud, kuna osa ühiskonnast teeb siiani rasket tööd, mille eest nad saavad vaevalt endale midagi peale voodi, katuse ja toidu lubada. Selline töö on vaid muutnud oma vormi, olles varemalt ilmselgelt sunniviisiline, on nüüdseks loodud inimeste jaoks mõningane valiku võimalus, mida piirab äärmiselt suurel määral nende inimeste rikkus või pigem vaesus.

Satzi sõnul on meie ühiskond liikunud orjatöö süsteemilt formaalselt vaba lepingulise töö süsteemile. Satz toob näiteid sellest, kuidas orjatöö põhimõtteliselt siiski eksisteerib. Üheks selliseks näiteks on võlaorjus. Võlaorjad on seotud kindla võlausaldajaga, kellele nad on võlgu ning peavad tegema tööd niikaua kuni võlg on tasa. Tihti võib selline võla tagasi teenimise periood kesta Satzi sõnul kogu elu. Sel puhul on võimalik täheldada orjandusele sarnaseid võimusuhteid, kus tööline peab olema võlausaldaja alluv. Satzi kohaselt on umbes 12.3 miljonit inimest üle maailma, kellest enamus on lapsed, võlaorjuses. Üldiselt on mõistetud, et võlaorjus on vabatahtlik, kuna võlgu jäämiseks peab inimene üldiselt tegema teatud valikuid. Satz mainib aga, et ajaloost on samuti võimalik leida näiteid sellest, kuidas orjus on olnud vabatahtlik. (Satz 2010: 171-173)

Majandusteaduslikust seisukohast ei ole miinimumpalga eest rasket tööd tegev inimene ega võlaori problemaatiline, kuna mõnemat juhul on siiski tegemist nõustuvate osapooltega, kus

mõlemad osapooled saavad mingisugust kasu. Võlaorja puhul saab võlausaldaja oma võla tagasi võlgniku füüsilise töö näol ning võlgnik saab tasuda oma võla. Selline majandusteaduslik seisukoht eirab aga asjaolu, et taoline nõusolek võib olla äärmiselt tinglik võlgniku või töölise asjaoludest, mistõttu ei ole tal muud valikut kui selle tehinguga nõustuda. Seega on selline tehing siiski põhimõtteliselt sunniviisiline. Satz'i sõnul tekivad võlaorjuslikud tehingud enamjaolt meeleheitlikest olukordadest, kus kasutatakse ära kõige haavatavamate inimeste haavatamust, muutes need inimesed sõltuvaks teistest inimestest. Samuti toob Satz võlaorjuse vastuargumendiks lapstööjõu kasutamisele sarnased vastuargumendid, kuna suur osa võlaorjadest on just lapsed. Peamine vastuargument on, et pannes last rasket tööd tegema, võib see kahjustada oluliselt tema tulevast tervist. (Satz 2010: 172-173) Üldiselt nähakse orjandust, kui midagi äärmiselt ebamoraalset ning inimsuse vastast. Kuna ka praeguses kapitalistlikus maailmas on võimalik täheldada 18. Sajandi USA'le sarnaseid orjanduslikke elemente, oleks ainult loogiline järeldada, et ka need on äärmiselt ebamoraalsed. Seega eirab orjatööd meenutav raske töö miinumpalga eest ning võlaorjus rängalt üldist moraali.

5 Kuidas majanduslik mõtlemine ja turud mõjutavad ja muudavad meie moraalnorme, väärtusi ja moraalseid hinnanguid

Eelnevalt kirjutasin kuidas turud ja turumentaliit on tunginud teistesse eluvaldkondadesse, kus see eelnevalt puudus, või esines väiksemal määral. Turud on järjest rohkem tunginud meie ühiskonda ning on hakanud mõjutama seda, kuidas inimesed omavahel interakteeruvad ning milliseid väärtusi ja moraalnorme nad omaks võtavad. Kui eelmises peatükis kirjutasin sellest, kuidas turud eiravad üldisi moraalnorme, siis käesolevas peatükis kirjutan kuidas turud võivad muuta ja mõjutada neid üldisi moraalnorme. Sandeli sõnul tõrjuvad turud moraalil välja eluvaldkondades, kus moraalil ja väärtustel on suur tähtsus.

5.1 Asjad või teenused, mille ostmine vähendab või rikub selle asja või teenuse väärtust

Esmalt räägib siinkohal Sandel sellistest asjadest, mida oma tõelisel kujul või vormil ei ole võimalik raha eest osta. Peamiselt on probleemiks see, et isegi kui üritada seda osta, siis rahalise tehingu tulemusena on selle asja või teenuse väärtus rikutud nii suurel määral, kus enam pole võimalik öelda, et see on see sama asi või teenus. Ta toob näiteks sõpruse. Raha eest oleks põhimõtteliselt võimalik osta ainult ebasiirast sõprust. Makstes kellelegi sõber olemise eest, toob see ilmselt kaasa vaid sõpruse teesklemise, mis on tõelisest, siirast sõprusest kaugel. Seega kahandaks selline tehing, kus üritatakse osta sõprust, sõpruse enda väärtust. Samuti oli Sandeli sõnul kunagi isegi Facebookis võimalik 99 senti eest kuus endale sõpru osta. Seega, kuigi selliseid teenuseid on võimalik osta, ei ole siiski võimalik tegelikult õiget sõpra saada. (Sandel 2012: 93-94)

Teise näitena toob Sandel välja auhinnad. Näiteks, kui inimesel on soov omada mingit auhinda, kuid tal ei ole õnnestunud seda tavalisel viisil teenida, siis oleks üheks võimaluseks see auhind lihtsalt osta. Kuid Sandeli sõnul kahandaks auhinna ostmine suurel määral selle auhinna väärtust. Võimalik oleks osta auhinna sümbolit – näiteks võid osta auhinda tähistava trofee nagu näiteks Oscari. Kuid auhinda ennast poleks võimalik osta, kuna auhind on tunnustus mingisuguse saavutuse eest. Oscarite puhul millegi erilise saavutamise filminduses. Kuna aga auhinda ostev isik pole tegelikult selle auhinnaga kaasaskäivat tunnustust kunagi saavutanud, ei saa ta seda auhinda omada. Seetõttu kahaneks tohutult ka ostetud Oscari väärtus. Oscari ostnud inimene võib küll seda oma kodus näidata või sellega mujal uhkeldada,

kuid ta ei saaks väita, et ta on selle Oscari ära teeninud, mistõttu kaob selle Oscari auhinna väärtus selle ostnud inimese jaoks. Auhinna ostmine pole Sandeli sõnul kindlasti sama kui selle võitmine. (Sandel 2012: 94-95)

Edasi toob Sandel näideteks vabandused ja pulmatoostid. Üldiselt eeldavad inimesed, et siira vabanduse puhul edastatakse vabandus näost näkku. Kuid Hiinas pakutakse Sandeli sõnul vabandamisteenust. Firma nimega Tianjin Apology pakub võimalust kasutada nende vabandamisteenust, kus on võimalik palgata heade suhtlemisoskustega inimese, kes vabandab sinu eest. Sandeli sõnul kahandab sellise teenuse kasutamine vabanduse väärtust nagu ka sõpruse ja auhindade puhul. On selge, et lastes kellelgi teisel enda eest vabandada, võib see rikkuda vabanduse enda väärtust. See ei pruugi tunduda siiras vabandus, vaid pigem laisk viis ise vabandamist vältida. Sarnane asi on Sandeli sõnul ka pulmatoostidega. On võimalik palgata professionaal, kes kirjutab su pulmatoosti sinu eest ise ära. Üldiselt eeldatakse, et pulmatoost on midagi isiklikku ja siirast, millesse toosti tegija on panustanud oma aega ja vaeva. Sarnaselt auhindade, sõpruse ja vabanduste ostmisega, rikuks selline ostetud pulmatoost selle väärtust. (Sandel 2012: 96-98)

Sandeli sõnul on sarnaseks näiteks ka kingituste andmine. Kingitustega käivad samuti üldiselt kaasas teatud väärtused. Tavaliselt on kingituste andmise eesmärgiks hoolivuse üles näitamine ning üldiselt on kingitusteks midagi isiklikku, mis väljendab inimeste omavahelist suhet. Ka kinkides midagi tavalist või praktilist, väljendab see siiski hoolivust ja isiklikkust, kuna see, kellele praktiline kink (nagu näiteks tolmuimeja) tehakse, ilmselt vajab seda praktilist asja. Majandusteadlane läheneks just kingituste andmisele selle praktilisest küljest. Majandusteadlane väidaks, et kõige parem kingitus oleks raha, kuna siis saab kingituse saaja ise otsustada, mida tal kõige rohkem vaja oleks ja seega oleks just raha kõige praktilisem kingitus. Peamine loogika selle juures on see, et inimene teab ise kõige paremini mis tal oleks vaja või mida ta tahaks osta. Kui kingituseks on midagi konkreetset, siis on võimalik, et kingituse saajale see kingitus ei meeldi või, et ta oleks ise pigem midagi muud selle sama hinna eest ostnud. Üldiselt siiski välditakse ainult raha kinkimisest oma lähedastele. Sandel toob esile Gregory Mankiw'i selgituse kingituste andmisele. Mankiw'i kohaselt on kingituse andmine teatud tüüpi signaleerimine. Näiteks näitab hea kingituse, mis on isiklik ning peegeldab kahe isiku omavahelist suhet, kinkimine oma kallimale, et ta hoolib ja armastab oma kallimat. Õige kingitus on justkui armastuse signaaliks või siis sümboliks. Kingituse andmine on armastuse ja hoolivuse ekspressioon. Rahaline kingitus kahandaks aga kingituse

kui ekspressiooni väärtust, kuna väljendab jällegi laiskust, mida võiks tõlgendada just hoolivuse puudumisega. Loomulikult võivad inimesed kokku leppida, et soovivad just raha kingituse näol, mistõttu ilmselt selle väärtuse langust ei saaks täheldada, kuid samuti muudaks see kingituste andmise pigem neutraalseks toiminguks. Rahalise kingiga ei saa väljendada armastust ja hoolivust samal viisil kui seda saab teha spetsiifilise läbimõeldud kingiga. Samas tähendab Sandel, et on võimalik ka vaadelda kinkimist kui trendi, kus järjest rohkem hakatakse üksteisele raha kinkima ning seda just peamiselt erinevate kinkekaartide näol. Ta esitab statistika, mis ütleb, et 1998-2010.a jooksul on USA's kinkekaartide aastane müük suurenenud 8 korda. See on Sandeli kohaselt just viiteks sellele, et turumentaliteet ja turud on hakanud inimeste moraali ja mõtlemist üha enam mõjutama. Kui varem oli raha kinkimise juures pigem negatiivsed konnotatsioonid ning seda tehti üsnagi harva, on see muutumas üha trendikamaks, mis võib anda aimu kuidas turud ja turumentaliteet on vaikselt inimese väärtushinnanguid mõjutanud. (Sandel 2012: 98-105)

5.2 Ausus ja väärtuste/moraali rikkumine kui kaks peamist vastuväidet turgudele

Sandeli kohaselt on turgude puhul kaheks peamiseks vastuväiteks ausus, mis näitab kuidas ebavõrdsus turgudes inimesi ebaausalt mõjutab ja rikkumine, mille kohaselt turud kahjustavad, mõjutavad või muudavad teatud suhtumisi, norme ja väärtusi ühiskonnas. Aususe argument tuleb mängu kui inimesed ostavad või müüvad midagi ebavõrdses olukorras või suurest majanduslikust vajadusest. Näiteks müüb vaene talumees oma neeru maha, et ta saaks veidike kauem oma peret ülal pidada, samas vahendaja jaoks, kes selle neeru ostab ja edasi müüb, on see võrdlemisi väike summa kuna ta on jõukam kui vaene talumees. Majandusteaduse jaoks on sellised tehingud kahe nõustuva osapoole vahel täiesti aktsepteeritavad. Kuid siiski on ilmselge, et talumees ei müü oma neeru vabatahtlikult vaid on nõus seda tegema vaid ekstreemsete olude sunnil. (Sandel 2012: 110-111)

Teatud asjade ostmine ja müümine võib rikkuda selle asja väärtust, kuna taandab selle väärtuse vaid ostetavale ja müüdavale objektile. Näiteks toob Sandel inimorganite müügi, mille üheks ilmplikatsiooniks oleks, et inimkeha ja isiku väärtus taandub sellele, et inimene muutub kõndivaks varuosade kogumiks. Sellised tehingud rikuvad teatud määral inimese väärtust. Teise näitena toob Sandel hüpoteetilise beebide adopteerimise turu, kus on võimalik raha eest müüa oma lapsi. See võib Sandeli sõnul rikkuda vanemliku armastuse väärtust ning

kuna ilmselt oleks sellistel beebidel erinev hind, tekiks küsimus kuidas seda hinda seada ning kas lapse väärtus sõltub tema rassist, soost, füüsilisest võimekusest, puuetest või muudest omadustest. (Sandel 2012: 111-112)

5.3 Kuidas turunormid tõrjuvad ühiskonna normid eemale või muudavad neid

Sandeli kohaselt üldise turumajandusliku mõtlemise järgi ei muuda mingisuguse toote või teenuse müügiks panemine selle toote või teenuse olemust. Majandusteaduse kohaselt suurendavad turutehingud majanduslikku efektiivsust ilma tooteid või teenuseid endaid muutmata. See on ka üheks põhjuseks miks turud on hakkanud muudesse eluvaldkondadesse üha enam sekkuma, kuna majandusteadlikust seisukohast ei tekita see mingisuguseid probleeme. Sandel aga seab sellise pildi kahtluse alla. Nagu eelnevalt olen välja toonud, on siiski mitmeid näiteid sellest, kuidas turutehingud siiski mõjutavad ning mingis mõttes rikuvad toodete või teenuste väärtuseid. Sandel väidab, et mõnikord võib millegi eest raha motivatsiooniks pakkumine muuta asja hullemaks, kui paremaks. (Sandel 2012: 113-114)

Sandel toob sellest näiteks tuumajäätmete ära viskamis kohad. Ta toob näite Šveitsist, kus on probleem tuumajäätmetest lahti saamisega. Kuigi riik toetub suurel määral tuumaenergiale, olid vähesed külad/linnad nõus et nende lähedusse visatakse tuumajäätmeid. Üks selline külake kuhu taheti visata tuumajäätmeid oli Wolfenschiessen. Enne asjakohast referendumi küsisid majandusteadlased küla inimestelt kas nad oleksid nõus tuumajäätmete ladustamisega nende küla lähedusesse. Tuli välja, et 51 % elanikest oleks siiski olnud tuumajäätmete ladustamisega nõus. Seda peamiselt seetõttu, et nad teadsid, et riigil on seda vaja ja olid nõus täitma oma kodanikukohust. Seejärel üritas majandusteadlane pakkumist nende inimeste jaoks ahvatlevamaks muuta pakkudes neile riigipoolset kompensatsiooni selle eest, et nende külas tuumajäätmeid ladustatakse. Selle tulemusena läks selle ettevõtmise toetus hoopis vähemaks, mitte suuremaks. Rahalise stiimuli pakkumine langetas toetust 51% pealt 25% peale. Isegi kui rahalist pakkumist suurendati, jäid külaelanikud oma seisukoha juurde. Sandeli kohaselt on sarnaseid reaktsioone ka teistes kogukondades täheldatud, kus küsimuse all oli samuti tuumajäätmete ladustamine. (Sandel 2012: 114-115)

Majandusteaduse kohaselt peaks rahalise stiimuli pakkumine mingi koormuse kandmiseks suurendama tema nõusolekut seda koormust kandma, mitte seda vähendama. Seega mängivad ilmselgelt sellise olukorra puhul rolli mingisugused teised motivaatorid. Selle konkreetse näite puhul mängivad suurt rolli ka moraalsed kaalutlused. Eelnevalt mainitud küla elanike jaoks tähendas tuumajäätmete ladustamisega nõustumine teatud kodanikutunde ülesnäitamist, kuna riigi jaoks oli tähtis tuumajäätmeid kuskile ladustada, nähti sellega nõustumist justkui riigi aitamisena ja oma riigile kasulik olemisena. Selle eest raha pakkumine tundus inimestele aga nagu altkäemaksu andmine, püüd osta nende häält. Turunormide sissetoomine tõrjus eemale nende inimeste kodanikukohuse tunde. (Sandel 2012: 115-116)

6. Miks on vabaturumajanduslik kapitalism fundamentaalselt üldise moraaliga vastuolus

Väidaksin, et vabaturumajanduslikust kapitalismist sündinud turumentaliteet, mille tulemuseks on resursside ja rikkuse koondumine äärmiselt väikse osa inimkonna kätte, on üks vabaturumajandusliku kapitalismi fundamentaalseid probleeme. See, ning eelpool mainitud põhjused, on miks vabaturumajanduslik kapitalism on nendes kohtades üldise moraaliga vastuolus. Väidan, et selle on just põhjustanud eelpool nimetatud vabaturumajandusliku kapitalismi peamised põhimõtted/motivaatorid ning sellest välja kasvanud turumentaliteet. Seega olen seisukohal, et sellised problemaatilised olukorrad ja valdkonnad, milledest olen eelnevalt näiteid toonud on tekkinud paratamatult vabaturumajandusliku kapitalismi põhimõtete ja motivaatorite mõjul ning on vabaturumajandusliku kapitalismi edasiarengu tulemus. Vabaturumajanduslik kapitalism ei tunnista oma tegevuses moraali, kuna moraal ei ole selle süsteemi põhimõtete osa. See on viinud aga tulemusele, et teatud valdkondades, kus moraali küsimustega peaks paratamatult tegelema, neid pigem eiratakse ning pannakse põhirõhk kasumi teenimisele, kahjumi vältimisele ja majanduslikule kasvule. Pidev majanduslik kasv ei saa aga olla pikas perspektiivis jätkusuutlik, kuna kasv peab mingilt maalt paratamatult pidurduma ning samuti ei ole pidev kasv lõppkokkuvõttes ka eriti mõistlik.

Autorid Robert ja Edward Skidelsky on oma raamatus „How much is enough“ just seda probleemi uurinud. Raha on nende kohaselt pigem asi millega saab täita mingit muud eesmärki. Üldiselt ei ole raha teenimise eesmärgiks vaid raha teenimine ise, vaid eesmärgiks on saada raha, et selle eest endale midagi muud lubada ning mingeid soove rahuldada. Tänapäeva maailmas leidub aga hulganisti multimiljardäre, kel on piisavalt raha, et elada laialt ning teha ükskõik mida ta tahab lausa mitu eluaega. Küsimus oleks aga selles, kui palju meil on vaja raha, et elada head elu? Osa inimesi on rahul vähesega mis neil on, samas võib leiduda mõni miljardär, kes pole siiski oma eluga rahul ning otsib pidevalt midagi uut. Seega mingit ühest ja objektiivset vastust sellele küsimusele leida ilmselt polekski võimalik. Siiski võime lugeda probleemiks selle, et paratamatult elab suur osa inimesi vaesuses, samas kui osa elab suures külluses. (Skidelsky 2012) Ütleksin aga, et sotsiaalmajandusliku süsteemi eesmärgiks peaks olema selliseid ekstreemsusi vähendada ning leida mingisugune keskmine mõõdupuu mis tagaks maksimaalselt suurele arvule inimestele maksimaalse võimaluse elada sellist elu, mida nad peaksid „heaks eluks“.

Skidelskid räägivad ka sellest, et vabaturumajanduslik kapitalism tugineb suures osas ahnuse ja saamahimu motiividel, mis on aga moraalselt eemaletõukav. Nende sõnul on teravad ekstreemsused äärmiselt vaeste ja äärmiselt rikaste vahel midagi, mis riivab meie õiglustunnet. Nende sõnul on vabaturumajanduslik kapitalism olemuselt ebastabiilne ning ebamoraalne. Nad viitavad ka Maynard Keynesile, kes oli eelmisel sajandil elav majandusteadlane. Keynes'i postuleeris milline võiks elu olla pärast kapitalismi. Keynesi arvates on kapitalismi peamiseks motivatsiooniks tugev apellatsioon inimeste raha armastavatele instinktidele. Keynes'i arvates oleks pidanud külluse saabumisega selline motivatsioon kaotama oma ühiskondliku heakskiidu ning, et kapitalism hävitab enda, kui selle töö on tehtud. Skidelskid on seisukohal, et peaksime muutma vabaturumajandusliku kapitalismi põhimõtteid ja seda motiveerivaid väärtusi sellisel viisil, et see kaasaks endas ka moraalipõhimõtteid ning samuti ka filosoofilist mõtlemist. Nende sõnul peaks olema meie eesmärgiks taastada idee majandusteadusest kui moraalsest teadusest, ehk teadusest mis uurib inimesi nende kogukondades, mitte omavahel interakteerivaid roboteid, kel puudub enda moraalikood ja moraalsus. (Skidelsky 2012) Seega olles välja toonud näited ja põhjused miks ja kuidas on vabaturumajanduslik kapitalism oma põhimõtetest ja motivaatoritest lähtudes süsteem, mis läheb mitmetes valdkondades vastuollu moraaliga ning potentsiaalselt tungib tulevikus üha enam uutesse valdkondadesse, leian, et peaksime tulevikus seda sotsiaalmajanduslikku süsteemi muutma ning kaasama sellesse filosoofia perspektiivi ning sellest lähtuvana moraaliga, või välja töötama hoopis teistsuguse sotsiaalmajandusliku süsteemi.

7. Kokkuvõte

Käesolevas töös näitasin kuidas vabaturumajanduslik kapitalism ning selle peamised motivaatorid milledeks on pidev majandulik kasv, kasumi saavutamine ning suurendamine ning kahjumi vältimine, on tänapäevaks tekitanud teatud olukorrad, kus eiratakse rängalt Läänemaailma üldist moraalitynnet, käitatakse ebaeetiliselt või minnakse vastuollu üldise moraaliga. Selleks uurisin esmalt täpsemalt millistes kohtades tänapäeval vabaturumajandusliku kapitalismi põhimõtteid rakendavad ettevõtted ja suured korporatsioonid üldist moraali eiravad ning kuidas nad võivad käituda ebaeetiliselt. Selle jaoks tõin ka peamiselt USA' st hulganisti näiteid. Vabaturumajanduslikust kapitalismist välja kasvanud turumentalteet, mis on tunginud ka teistesse ühiskonna valdkondadesse, kus see varem puudus on tekitanud keskkonnad, kus võime leida näiteid ettevõtete ja suurkorporatsioonide ebaeetilisest äriõtetest, asjadest ja teenustest mida võiks pidada ebamoraalseks osta/müüa ning kus on võimalik täheldada rikkuse äärmiselt suurt koondumist väga väikse osa inimkonna kätte, mille tõttu on tekkinud äärmiselt suur varanduslik ebavõrdsus ning mille tõttu elab suur osa maailmast vaesuses. Samuti analüüsin antud töös, kuidas turumentalteet võib mõjutada ja isegi muuta meie juba olemasolevaid moraalnorme ning kuidas raha pakkumine motivaatorine ei ole igas olukorras kõige mõistlikum lahendus. Kuna vabaturumajanduslik kapitalism põhineb sellele, et inimesed ise reguleerivad ning ise moodustavad terviku majanduse ning kuna valitsuste sekkumine on sealjuures äärmiselt piiratud, võivad ning ka on tekkinud situatsioonid, mida võiks vaadelda kui midagi, mis on vähemalt Läänemaailma inimeste üldise moraalityndega vastuolus. Väidaksin aga, et meil peaks olema mingisugune moraalne kohustus luua sotsiaalmajanduslik süsteem, mis ei oleks inimeste üldise moraalityndega nii rängas vastuolus ning ei eiraks inimeste üldist moraalitynnetust. Sellest, kuidas oleks võimalik meie praegust sotsiaalmajanduslikku süsteemi selle eesmärgi poole muuta, või milline mõeldav sotsiaalmajanduslik süsteem oleks inimeste üldise moraaliga kõige rohkem kooskõlas ma antud töös ei käsitlenud, vaid pigem oli käesoleva töö eesmärk viia sellele probleemile tähelepanu ning see täpselt sõnastada.

Kasutatud kirjandus

Satz, Debra 2010 *Why Some Things Should Not Be For Sale: the moral limits of markets* University press, Oxford

Banerjee, Amitava; Pogge, Thomas 2010 *The Health Impact Fund: a potential solution to inequity in global drug access* Indian Journal of Medical Ethics Vol VII No 4

Sandel, Michael J 2012 *What Money Can't Buy: the moral limits of markets* Farrar, Straus and Giroux/ New York

Skidelski, Edward; Robert 2012 *How Much Is Enough?* Other Press, New York

Internetiviited

Healthline 2011 *The Most Addictive Prescription Drugs On The Market*
<http://www.healthline.com/health/addiction/addictive-prescription-drugs#Overview1> 16. Mai 2011–

CBS News 2013 *Study shows 70 percent of Americans take prescription drugs*
<http://www.cbsnews.com/news/study-shows-70-percent-of-americans-take-prescription-drugs/> 20 juuni 2013

Theguardian 2017 *World's eight richest people have same wealth as poorest 50%*
<https://www.theguardian.com/global-development/2017/jan/16/worlds-eight-richest-people-have-same-wealth-as-poorest-50> - 16. Jaanuar 2017

Farlex 2017 *Free-market capitalism*. Farlex Financial Dictionary. 2009. Farlex 4 Feb. 2017 <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com/Free-market+capitalism>

Summary

How and Why Is Free Market Capitalism in Contradiction With Western Morals?

In this work i am researching how free market capitalism and its main motivators and principals are in contradiction with western morals. The main principals of free market capitalism are making profits and avoiding losses, minimal government interference in the free market, constant economic growth as indicated by a countries GDP. What i mean by western morals is how the majority of people living in the western world and in the western culture think is right or wrong to do, or act. For example we might feel that it is unethical that a company spills toxins in a river that a lot of people drink from. I start off by looking at how and where do companies and people operating within the free market capitalistic system, according to its principals and motivators, ignore ethical problems. For example it would be more ethical to divide pharmaceutical drugs to people who need them with a low cost, even if it means less profit, or losses for the company. What we see in the United States today however, is that companies deliberately keep the drug prices high so they make a profit instead of a loss. Next i look at how economic thinking and the market mentality can influence our moral norms and values. I take examples mostly from our day to day lives where people are starting to apply the market mentality more and more. Infact the reason free market capitalism has started to conflict with morals, is because it has oozed into fields, that once did not operate according to the market mentality. The field of economics has never claimed, that it encompasses morals in its research and in market operations. But since the market mentality has oozed into fields in which there are inevitably moral problems and considerations, then in my opinion it should start paying attention to morals.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Silver Sepp

Sünnikuupäev: 27. 01. 1995

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Miks ja kuidas on vabaturumajanduslik kapitalism Lääne ühiskonna üldise moraaliga vastuolus?“

Mille juhendaja on Mats Volberg

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 02.05.2017